

8. Позанська В.Д. Функціональні можливості темпоральної конструкції з прийменником при в сучасній українській мові // Функціональна граматики: Тези доп. Міжнар. наук.-теор. конф. - Донецьк: Вид-во Донецьк, ун-ту, 1994. -С. 168-169.
9. Соколова С.О. Час та його відображення в граматичних категоріях дієслова //Мовознавство. - 1995. -№4-5. -С. 11-17.
10. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / А.В.Бондарко, Е.И.Беляев, Л.И.Бирюлин и др. - JL: Наука, 1990. - 262 с.
11. Харьковский В.С. Взаимодействия грамматических категорий глагола (опыт анализа) //Вопросы языкознания. - 1990. -№5. - С. 18-35.

Використані джерела

- Б. - „Березіль” - літературно-художній та громадсько-політичний журнал Спілки письменників України.
- В. - „Вітчизна” - літературно-художній та громадсько-політичний місячник.
- Д. - „Дзвін” - літературно-мистецький та громадсько-політичний часопис Спілки письменників України.
- Дн. - „Дніпро” - літературно-художній та громадсько-політичний жу рнал.
- К. - „Київ” - літературно-художній та громадсько-політичний журнал Спілки письменників України.
- СІЧ - „Слово і час” - журнал Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України та Спілки письменників України.
- УК - „Урядовий кур’єр” - газета органів державної виконавчої влади України.

Summary

The articles investigates the peculiarities of functioning lexical adverbial specifying units in publicistic and informative styles as well as makes an attempt to classify them.

Н.М.Шарманова
асистент

РЕАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ АДРЕСАНТНОСТІ В АФОРИСТИЧНИХ МІКРОТЕКСТАХ

У статті розглядається комунікативний аспект української афористики. Здійснено дослідження функціональної типології афоризмів у сучасній українській літературній мові в парадигмі антропоцентричного підходу

Процес породження афоризму як конститuenta загальної текстової будови характеризується переходом „контекст та його відрізок —► відрізок контексту' в мові” [7, с. 138]. Афористичний вислів виступає частиною більшого тексту'. Особливість лінгвальної сутності афоризму полягає в його подвійній природі. З одного боку, він є самостійним висловлюванням, що має всі текстові ознаки й можливість незалежного функціонування, а з іншого - виступає частиною макротексту [9].

Мета нашої статті полягає в дослідженні комунікативного аспекту' української афористики. Мета розвідки передбачає розв'язання таких завдань: по-перше, з'ясувати текстову природу афоризму відповідно до екстраполяції понять „мікротекст” - „макротекст”; по-друге, визначити сутність категорії адресантності й засоби її

реалізації з урахуванням антропоцентричного підходу. Фактичним матеріалом проведеного дослідження є афоризми з мови сучасної української літератури, зокрема з творів М.Бриниха, М.Вінграновського, О.Гончара, І.Драча, В.Дрозда, П.Загребельного, Р.Іваничука, Л.Костенко, М.Магіос, В.Стуса, П.Федотюка, В.Шкляра.

Уведення афоризму до структури художнього твору розглядається нами з позиції екстраполяції понять „мікротекст” - „макротекст”. У мовознавстві виразно постає проблема єдиного витлумачення дефініції „текст”, що пояснюється різними напрямками й концепціями дослідження лінгвістики тексту' (В.Дресслер, Б.Палек, ван Дейк, А.Ченкі, Г.Почешіов, Ф.Бацевич, Т.Космеда, О.Селиванова, О.Рахиліна, А.Ярхо та ін.). Погляди більшості науковців сходяться на тому, що під цим терміном розуміють смислову єдність вербальних знаків, яка характеризується цілісністю, завершеністю, інформативністю й прагматичною орієнтацією. Основною одиницею тексту є мікротекст - самостійна структурно-смислова або синтактико-тематична частина комунікації, що складається з одного (і більше) речень [11, с. 230]. Макротекст дефінується в більшості випадків як поєднання всіх реально функціонуючих мікроодиниць тексту', цілісний текст „у єдності його форми, змісту й комунікативної спрямованості” [10, с. 324].

Афоризм маніфестується як самодостатній текст, котрому' властива текстопороджуюча функція, формульний характер і можливість функціонувати поза контекстом, наприклад: *Виграючи битви, неминуче маєш програвати щось інше* (П.Загребельний); *Пам 'ять болить дужче за тіло* (В.Шкляр). Зазначений погляд на дискурсивні властивості висловили Г.Крейдлін, М.Черкаський, О.Саввіна, А.Жолковський, Ю.Щеглов, Г.Садова та ін. Зокрема, у зарубіжній лінгвістиці афоризм трактується як текст [6, с. 196-197] або ж мінімальний текст, жому притаманний комплекс властивостей - клішованість, сентенційність, узагальненість [13, с. 38]. Текстова природа афоризму детермінує погляд на нього як еквівалент цілих оповідань [14, с. 6] або ж мініатюрний художній твір із певною композиційною структурою [2, с. 163].

Релевантними ознаками афористичних висловів, на думку багатьох мовознавців (В.Калашник, Ю.Прохоров, О.Шейгал та ін.), є авторство, зв'язок із джерелом, усталеність, масовість [4; 7; 15 та ін.]. Зв'язок із літературним джерелом (контекстом породження), за Ю.Прохоровим, є основною диференційною рисою афоризму. Саме локальна асоціація з певним автором, твором, літературною (культурною) епохою визначає семантичну усталеність й загальновідомість вислову [7, с. 10-11].

Розкриття діяльнісної, діалогічної картини комунікації спирається на антропоцентризм ж найважливіший дослідницький принцип функціональної лінгвістики, що „визначає людину як гносеологічний центр і визнає особливу роль людини в реальності” [10, с. 18]. У межах афоризму відбувається кореляція лінгвальних і психологічних феноменів, орієнтованих на специфічний, індивідуальний спосіб світобачення й пов'язаних з етнічною мовною картиною світу. Афоризми ж віддзеркалення стереотипів мають універсальну адресацію й реалізують комунікативні завдання повідомлення нових знань чи апеляції до наявних у когнітивній базі учасника комунікативного акту. Ситуації, які моделюються афористичними висловами, розкривають два типи комунікації: 1) спрямовану* на

результат (повідомлення про результати спостережень в імперативній чи декларативній формі закону);

2) спрямовану на процес (отождоження репрезентованої ситуації з фоновими знаннями, досвідом адресата ж партнера-співрозмовника) [8, с. 72-85]. Універсальність комунікативної ситуації афоризму визначається тим, що кожен адресат має можливість ототожнити себе з суб'єктом ситуації.

Категорія антропоцентричності як комунікативне ядро афоризму може бути визначена на основі опозиції „автор - зовнішній світ” [12, с. 113-114]. Відповідно до наявного в мовознавстві підходу щодо активності / пасивності ставлення мовця до навколишнього світу існує розмежування комунікативних структур на три класи [5; 12]: активні, пасивні, нейтральні. Спираючись на окреслені позиції й характер референції афоризмів ж комунікативних утворень, і виділяємо функціональні типи афористичних висловів.

Категорія адресантності в комунікативній будові афоризму реалізується з огляду на опозицію „автор - навколишній світ” і характеризується активними, нейтральними та пасивними відношеннями. Отже, функціональна парадигма афористичних висловів включає такі різновиди:

- 1) афоризми - утворення активної структури;
- 2) афоризми - утворення нейтральної структури;
- 3) афоризми - утворення пасивної структури.

Такий підхід дозволяє визначити позицію автора щодо дійсності, а відтак і реалізацію категорії адресантності.

Афоризми, у яких позиція автора щодо висловлюваного характеризується високим ступенем референції, розглядається наші як **утворення активної структури**, наприклад: *Хіба можна полюбити мачуху дужче, ніж рідну матір?* (Р.Іваничук); *Як це життя людське коротке, а війни його ще вкорочують* (В. Дрозд).

Деривація афористичних висловів-утворень активної структури відбувається за допомогою маркерів суб'єктивної модальності:

- 1) синтаксичних, зокрема:

- інтонації (окличної, питальної): *Що в тебе є? Печаль і далина* (Л.Костенко); *Як тяжко стукать у чужі оселі, бездомним будши на своїй землі!* (Л.Костенко);

- звертань: *Боже, якби земля справді мала лице то був би суцільний закривавлений синяк* (М.Бриних); *Господи, гніву пречистого прошу - не май на зле* (В.Стус);

- вставних конструкцій (крім таких, що мають семантику джерела повідомлення): *Видно, кожна епоха, навіть зовнішньо, ліпить свій тип* (О.Гончар); *Звичайно, мусиш бути сміливим, коли цього вимагають згори* (В.Шкляр):

- 2) морфологічних, наприклад:

- часток різних видів: *Лиш мати - вміє жити, аби світитися, немов зоря* (В.Стус); *Отож, радій вечірній днині, допоки в ребра серце б'є* (В.Стус);

- вигу ків: *Ой, велика річ пропорції* (Л.Костенко);

- 3) стилістичних, зокрема конструкцій експресивного синтаксису [3]:

- називного уявлення: *Доля - вона таки є* (В.Дрозд); *Горе, воно хоч кого навчить: чи темного, чи вченого* (О.Гончар);

- лексичного повтору: *Кров не сховаєш, кров і крізь землю проступить*

(В.Дрозд); *Біду не треба кликати. Біда давно навкруг нас. Лиш вона така, як смерть - невидима* (М.Матіос);

- парцеляції: *Втекти не дано нікому. Хоч пробують многі* (П.Загребельний); *Убогий світ! Тільки як на чий погляд* (О.Гончар);

- сегментації з темпоральним відтінком: *Довкола мене - цвинтар душ на білім цвинтарі народу* (В.Стус); *Довкруг - обрізано жалі, обтято голосіння* (В.Стус);

- риторичного питання-відповіді: *Що таке щастя? Це звичайний випадок, який помагає вам опинитися в належний час у належному місці* (П. Загребельний);

4) комплексу зазначених вище компонентів: *І кожен фініш - це, по суті, старт* (Л.Костенко); *Ні, люди, таке випадає раз у житті!* (О.Гончар); *Ой світе мій, ти весь — з любові, на ній стоїш, а не впадеш* (І. Драч); *Чи, може, то вроджене - ніколи ні перед чим не гнутися?* (В.Шкляр).

Розглянутий функціональний тип афористичних висловів є досить продуктивним у мові сучасного українського художнього дискурсу й становить 43,4% від загальної кількості описаних одиниць.

Афоризми, що репрезентують нейтральну позицію автора щодо висловлюваного, ми кваліфікуємо як утворення нейтральної структури: *Не все те є, що мало бути, бо й щось до нас було-збуло* (М.Вінграновський); *Усе буде, якщо дуже хотіти, щоб було* (В.Дрозд); *Друг ще простить, зате сама доля може часом помститися* (Р.Іванчук). Цей тип авторських висловів нами розглядається як узуальні афоризми, що за структурно-семантичними особливостями схожі з власне пареміями й здатні входити до когнітивної бази кому ні кантів без трансформацій: *Блаженний сон душі мистецтву не сприяє* (Л.Костенко); *Хто в чужого забирає, тому таке саме Бог дає* (М.Матіос); *З усіх боків нас отруюють так звані дбайливіці за долю вітчизни* (М.Бриних). Афористичні вислови-утворення нейтральної структури характеризуються високим ступенем продуктивності й становлять 54,6% від наявних у картотеці мовних одиниць.

За умов посилення на іншого адресанта аналізована категорія не виявляє прямої референції, і відповідно афоризми характеризуються низьким рівнем адресантної активності. Афористичні вислови цього різновиду ми визначаємо як утворення пасивної структури Наприклад: *Як сказано: воля й відвага або мед п'є, або кайдани трє* (П.Загребельний); *Минуле ж, як відомо, завжди наявне і корисне людині тим, що ним легко можна поєднати своє горе* (П.Загребельний). Афористична деривація ґрунтується на використанні вставних слів, словосполучень, речень, що мають семантику об'єктивного, авторитетного джерела повідомлення (*відомо, кажуть, як кажу>ть, на думку>* тощо). Розглядуваний тип афоризмів позначається накладанням двох планів: актуальна ситуація порівнюється з відображеною у відомому вислові: *Відомо, що тільки рівні сміються між собою* (П.Загребельний); *Сказано ж бо, що Бог, створюючи пророка, не знищує людини* (П.Загребельний); *Кажуть, що людина літає в дитинстві уві сні, коли росте* (П.Федотюк). Сам адресант не лише надає ваги авторитетності повідомлюваному, а й афішує своє небажання вести невиправдані пошуки необхідних слів тоді, коли в його активі є готовий зразковий вислів, який ідеально підходить певній стереотипній ситуації [1, с. 154-155]. Істинність адресант підкріплює посиленням на авторитет, актуалізуючи в когнітивній базі афоризм, адекватний комунікативному акту. Афоризми-утворення пасивної структури

характеризуються низькою частотністю вживання у сучасному українському художньому дискурсі (усього 2% від загальної кількості), і тому нами розглядається як непродуктивний функціональний тип афористичних висловів.

Отже, функціональний аспект афористики визначає внутрішню й зовнішню властивості, комунікативну спрямованість афоризмів. Внутрішній (інтелектуальний) модус визначається способом існування та роллю в побудові мовленнєвих одиниць вищого порядку - макротекстів. Зовнішній модус (емотивний, аксіологічний) розкриває певні прагматичні установки й характеризує позицію адресанта щодо навколишньої дійсності. Категорія адресантності в комунікативній будові афоризму реалізується з огляду на опозицію „автор - навколишній світ” і характеризується такими функціональними різновидами структур: активні, нейтральні, пасивні. Подальшої розробки, на нашу думку, потребують й інші лінгвальні й комунікативні особливості української афористики.

Список використаної літератури

1. Дядечко Л.П. Крылатые слова как объект истории описания: история и современность. - К.: ИПЦ „Киев, ун-т”, 2002. - 294 с.
2. Жолковский А.К., Щеглов Ю.К. Разбор одной авторской паремии // Пармиологический сборник: Пословица, Загадка (Структура, смысл, текст). -М.: Наука, 1978. - С. 163-211.
3. Загнітко А.П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс). - Ч. 2: Навч. посібник. - К.: ІЗМН, 1996. -240 с.
4. Калашник В.С. Афористичність поетичної мови Д.Павличка // Культура слова. - 1989. -Вип. 36. - С. 10-13.
5. Колоїз Ж.В. Структурно-функціональні, різновиди усталених конструкцій у мові публіцистики Сергія Єфремова: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський держ. ун-т. - Дніпропетровськ. 1996. -24 с.
6. Крейдлин Г.Е. Структура афоризма // Проблемы структурной лингвистики. 1985-1987 /Отв. ред. В.П.Григорьев. -М.: Наука, 1989. - С. 196-205.
7. Прохоров Ю.Е. Русские крылатые выражения как объект учебной лексикографии // Актуальные проблемы учебной лексикографии. - М.: Рус. язык, 1977.-С. 136-143.
8. Радзівєвська Т.В. Текст як засіб комунікації / НАН України Ін-т української мови; відп. ред. М.М.Пешак. -К., 1998. — 194 с.
9. Садовая Г.Г. Языковая природа и стилистические функции сентенции (на материале английского языка): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Московский гос. пед. ин-т иностр. языков. -М., 1976. -23 с.
10. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монограф. учеб, пособие. - К.: Брама, 2004. - 336 с.
11. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М.Н.Кожинной. -М.: Флинта; Наука, 2003. -696 с.
12. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Пер с франц. - М. . Прогресс, 1988.-656 с.
- 13.Черкасский М.А. Опыт построения функциональной модели одной частной семиотической системы (пословицы и афоризмы) // Пармиологический сборник: Пословица. Загадка. (Структура, смысл, текст). - М., 1978. - С. 35-52.
14. Фелицына В.П., Мокиенко В.М. Русские фразеологизмы:

Лингвострановедческий словарь/Под ред. Е.М.Верещагина и В.Г.Костомарова. -М.: Рус. язык, 1990. - 220 с.

15. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. - М.: ИТДГК „Гнозис,,. 2004. - 326 с.

Summary

The article is focused on the functional aspect of Ukrainian aphoristic. It consist the investigation of the functional typology> of aphorisms in modem Ukrainian in the paradigm of anthropocentric approach.

В.В.Явір

канд. філол. наук., професор

ВОКАТИВНІСИНТАКСЕМИ: СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті окреслюються особливості вокативних синтаксем., яким властива семантико-синтаксична різноплановість залежно від позиції і функціонально-сміслового навантаження.

У синтаксисі на сучасному етапі його розвитку назріла необхідність в осмисленні поняття елементарної синтаксичної одиниці як такої базової величини, на основі якої вибудовуються конструкції вищого рівня. Саме такою семантико-синтаксичною мінімальною одиницею прийнято вважати синтаксему, яка є одночасно і носієм елементарного смислу, і конструктивним компонентом більш складних синтаксичних утворень з властивим їй певним набором синтаксичних функцій [4, с. 4].

Метою цієї статті є спроба окреслити семантико-синтаксичні особливості вокативних синтаксем, що їх І.Р.Вихованець кваліфікує як складні, у яких „нерідко морфологічна непохідність поєднується з семантико-синтаксичною ускладненістю” [1, с. 268]. На думку вченого, такі синтаксеми сформувалися внаслідок об’єднання двох елементарних із семантико-синтаксичного погляду простих речень в ускладнене просте. Отже, критерієм виокремлення вокативної, як і будь-якої іншої синтаксеми, має бути синтаксична позиція, зумовлена тільки семантико-синтаксичною позицією опорного слова.

Засобом вираження вокативних синтаксем у сучасній українській мові є форми кличного відмінка.

Слід зазначити, що з другої половини минулого століття кличний відмінок, за яким ще від Ф.І.Буслаєва усталилася на синтаксичному рівні термінологічна назва **звертання**, традиційно не вважався членом речення. Так, О.М.Пешковський, Д.М.Овсянко-Куликовський, О.О.Шахматов та ін. категорично виключали звертання зі складу членів речення на тій підставі, що вони, на їх думку, не пов’язані граматично з останніми. Зокрема, О.М.Пешковський підкреслював, що хоч за змістом звертання і пов’язані з реченням, вони все ж є „елементами, внутрішньо чужими реченню, яке дало їм притулок, як куля, що потрапила в організм” [6, с. 359].

Протилежний погляд на синтаксичну функцію кличного відмінка висловив О.О.Потебня: „...Єдині відмінки, здатні виражати підмет, суть називний і кличний” [7, с. 100]. Тому, за висновками вченого, називний і кличний як прямі відмінки